

NINA ZIELIŃSKA

Warszawa

MOZAIKA NARODOWOŚCIOWA I WYZNANIOWA ZIEM WSCHODNICH W 1919 ROKU NA PRZYKŁADZIE OKRĘGU MIŃSKIEGO

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie rezultatów spisu ludności terenów Ziemi Wschodnich (okręgi administracyjne: wileński, brzeski i miński), ze szczególnym uwzględnieniem okręgu mińskiego, który odbył się w grudniu 1919 r. Ze względu na ograniczenia wydawnicze skoncentrowano się na jednym z mniej opisanych w literaturze przedmiotu okręgów. Spis miał miejsce w momencie, kiedy wciąż aktualna była sprawa przebiegu granicy państwa i trudno było przewidzieć, czy rozstrzygnięcie nastąpi w wyniku działań zbrojnych, czy rokowań dyplomatycznych¹.

W tym miejscu wyjaśnić należy nazewnictwo stosowane w niniejszym artykule. Terminami Ziemia Wschodnie i Kresy Wschodnie, często stosowanymi zamiennie, oznaczano głęboko wysuniętą na wschód peryferyjną dzielnicę kraju, obejmującą na ogół tereny późniejszych województw: wileńskiego, nowogródzkiego, poleskiego, wołyńskiego i część białostockiego (powiaty grodzieński i włokowski) – ziemię byłego zaboru rosyjskiego; zaś w Galicji Wschodniej województwa: tarnopolskie, stanisławowskie oraz wschodnie powiaty lwowskiego. Jednak, Galicja Wschodnia rzadziej była określana tym mianem. Należy także zasygnalizować, że w wielu źródłach, także urzędowych, terminy Ziemia Wschodnie i Kresy Wschodnie są używane dość swobodnie na określenie województw wschodnich II Rzeczypospolitej, lub wcześniej, przed pokojem ryskim, na określenie obszarów leżących między Polską i sowiecką Rosją².

1 Instytut Piłsudskiego w Nowym Jorku (dalej: IPNJ), Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza (dalej: AGNW), Spis ludności terenów Ziemi Wschodnich XII 1919 r. Teka 92.

2 E. Kirwiel, *Ruch ludowy w układzie sił politycznych na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej w świetle wyników wyborów do Sejmu I kadencji*, [w:] *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego*,

Polska dziedziczyła po państwach zaborczych terytorium niezwykle zróżnicowane. Każdy z zaborców stosował własne zasady ustrojowe. Państwo polskie czekał zatem długotrwały proces zacierania istniejących różnic między poszczególnymi zaborami³.

Będąca przedmiotem zainteresowań niniejszego artykułu wschodnia granica państwa, określona została dopiero w traktacie pokojowym pomiędzy Polską a Rosją i Ukrainą, podpisanym w Rydze 18 III 1921 r. Traktat ustalał granice i zobowiązywał strony do wzajemnego poszanowania praw mniejszości narodowych oraz przestrzegania zasad tolerancji religijnej⁴. Do czasu wojny polsko-bolszewickiej w skład tzw. Ziem Wschodnich wchodził również obszar zwany Litwą Środkową, która do tego czasu była zachodnią częścią okręgu wileńskiego podległego Zarządowi Cywilnemu Ziem Wschodnich przy Naczelnym Dowództwie Wojsk Polskich⁵.

Ostatecznie wschodnia granica Polski, uznana została na mocy uchwały Rady Ambasadorów z 15 III 1923 r. Stanowiła ona podstawę prawną dla międzynarodowego uznania włączenia Wileńszczyzny do Polski. Jednak rząd litewski nie przyjął tego rozstrzygnięcia. Stosunki polsko-litewskie, aż do roku 1938, kiedy to nastąpiła normalizacja, pozostawały niezwykle napięte⁶.

Na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z 27 X 1920 r. podzielono ziemie Kresów Wschodnich na 3 województwa: nowogródzkie, poleskie (z siedzibą w Brześciu nad Bugiem) i wołyńskie (z siedzibą w Łucku). Jako ostatnie zorganizowano województwo wileńskie (na podstawie odrębnej ustawy z 22 XII 1925 r.). Należy dodać, że Ziemia Wileńska stanowiła odrębny okręg (na podstawie ustawy z 6 IV 1922 r.)⁷.

t. 1: *Od zaborów do okupacji (1895–1945)*, red. A. Kołodziejczyk, W. Paruch, Warszawa 2002, s. 307–308.

³ W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007, s. 313–314.

⁴ Z. G. Kowalski, *Granica ryska*, [w:] *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*, red. M. Wojciechowski, Toruń, 1998, s. 130–131; J. Szczepański, *Spoleczeństwo Polski w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku*, Warszawa–Pułtusk 2000, s. 490.

⁵ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Towarzystwo Straży Kresowej 1918–1927 (dalej: TSK), sygn. 70, k. 66. Szerzej o Zarządzie Cywilnym Ziem Wschodnich: J. Gierowska-Kałuża, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 – 9 września 1920)*, Warszawa 2003.

⁶ B. Kolarz, *Ustrój Litwy Środkowej w latach 1920–1922*, Gdańsk, s. 41.

⁷ Dnia 1 VIII 1919 r. ukazał się akt prawny „Ustawa o tymczasowej organizacji Dzielnicy Pruskiej”, na jego mocy utworzono dwa województwa: poznańskie i pomorskie, zaś 2 VIII 1919 r. „Ustawa tymczasowa o organizacji władz administracyjnych II instancji”, teren byłego Królestwa Polskiego podzielono na 5 województw: warszawskie (bez miasta stołecznego Warszawy), białostockie (z Bia-

W momencie odradzania się państwa polskiego, strukturę społeczną ludności kresowej cechował duży odsetek ludności chłopskiej, a ziemiaństwo i nieliczną inteligencję stanowiła najczęściej ludność polska. Należy wspomnieć, iż władze administracyjne z niechęcią odnosiły się do ludności niepolskiej. W tych warunkach o antagonizmy narodowościowo-wyznaniowe nie było trudno⁸.

Po zakończeniu pierwszej wojny światowej pojawił się nowy problem w postaci niezarejestrowanych grup uchodźców, reemigrantów i repatriantów z Rosji⁹.

Co ciekawe, spis powszechny z 1921 r. wykazał, że poważna część ludności określała siebie mianem „tutejszych” i nie potrafiła zdefiniować swej przynależności narodowej. Bywało również, iż pod naciskiem miejscowych urzędników (Polaków) wpisywali narodowość polską, deformowali w ten sposób rzeczywisty obraz struktury narodowościowej¹⁰. Należy zwrócić uwagę, iż „tutejsi” występują również w spisie ludności terenów Ziemi Wschodnich z grudnia 1919 r. Mozaika narodowościowa Ziemi Wschodnich, regionu tak niejednorodnego etnicznie, stanowiła dogodne miejsce również dla wszelkiej propagandy, zarówno polskiej jak i bolszewickiej. Sytuacja jaka panowała na tych terenach, „niedołężność administracji”, potęgowały tylko niechęć znacznej części mieszkańców do sprawujących władzę¹¹.

W takiej sytuacji przyszło żyć w bezpośrednim „sąsiedztwie” wyznawcom odmiennych religii i narodowości, których, mimo odrębności, nawet wzajemnej animozji, łączyła wspólnota losów. Ich problemy okazywały się wspólnymi i oddziaływały pomiędzy społecznościami na zasadzie sprzężenia zwrotnego.

łymstokiem wraz z obwodem z dawnej guberni grodzieńskiej), kieleckie, lubelskie i łódzkie. Miasto stołeczne Warszawa stało się oddzielną jednostką administracyjną. Kolejno powstawały: województwo śląskie (15 VII 1920 r.), krakowskie, lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie (3 XII 1920 r.). W. Witkowski, op. cit., s. 315-316; patrz także: T. Maciejewski, *Historia administracji*, Warszawa 2002, s. 270; szerzej o okręgu administracyjnym wileńskim: J. Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, Katowice 2010, s. 480-481.

8 E. Kirwiel, op. cit., s. 309.

9 Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny 1919–1939 (dalej: UWL, WSP), sygn. 1352, nlb.

10 J. Obrębski, *Dzisiejsi ludzie Polesia*, „Przegląd Socjologiczny” 1936, nr 3-4, s. 416-440.

11 AAN, TSK, sygn. 323, k. 2.

Tablica (dalej: tab.) 1. Ogólna ilość ludności na terenie Ziemi Wschodnich ze wskazaniem składu wyznaniowego i narodowościowego (w liczbach absolutnych i w odsetkach)

Okręgi	Ogólna liczba ludności		Wyznanie									
			Katolicy	Prawo- sławni	Mojżeszowe	Luteranie	Staroobrz.	Unicy	Mahome- tanie	*	Niewska- zani	Inni
Wileński	1633504		987 127	453 920	159 745	2 978	26 698	171	2 384	bd	bd	481
	%		60,43	27,79	9,78	0,18	1,63	0,01	0,15	bd	bd	0,03
Brzeski	1 121 978		1 67 548	770 334	170 269	4 353	26	6 531	785	170	1 962	bd
	%	[% winno być – NZ]	14,93	68,66	15,17	0,39	0	0,58	0,07	0,02	0,18	bd
Miński	1 191 138		1 90 702	758 135	162 064	1 395	5 768	bd	2 470	bd	100	bd
	%	[% winno być – NZ]	17,48	69,53	12,1	0,13	0,53	bd	0,22	bd	0,01	bd
Razem	3 946 620		1 345 377	1 982 893	462 078	8 726	32 492	6 702	5 639	170	2 062	481
	%	[% winno być – NZ]	34,98	51,55	12,01	0,23	0,84	0,17	0,15	0	0,05	0,02
			34,09	50,24	11,71	0,22	0,82		0,14			0,01

cd. tab. 1

Okręgi	Ogólna liczba ludności	Narodowość										Rosjanie
		Polacy	Białorusini	Litwini	Żydzi	Tatarzy	Rusini	Tutejsi	Niewskazani	Inni		
Wileński	1 633 504	874 756	350 391	112 262	132 603	1 316	bd	37 089	19 521	3 544	102 022	
	%	53,55	21,45	6,87	8,12	0,08	bd	2,27	1,2	0,22	6,24	
	[% winno być – NZ]										6,25	
Brzeski	1 121 978	184 334	598 102	401	136 259	381	4 129	116 965	21 650	1 927	37 830	
	%	16,43	53,31	0,03	12,14	0,03	0,37	10,43	1,93	0,17	5,16	
	[% winno być – NZ]			0,04	2,15						3,37	
Miński	1 191 138	159 706	703 418	1 932	123 718	2 044	bd	37 927	591	1 419	60 383	
	%	14,64	64,47	0,18	11,34	0,19	bd	3,47	0,05	0,13	5,53	
	[% winno być – NZ]	13,41	59,05	0,16	10,39	0,17		3,18		0,12	5,07	
Razem	3 946 620	1 218 796	1 651 911	114 595	392 580	3 741	4 129	191 981	44 762	6 890	220 235	
	%	31,69	42,92	2,98	10,21	0,1	0,11	4,99	1,09	0,18	5,73	
	[% winno być – NZ]	30,88	41,86	2,9	9,95			4,86	1,13		5,58	

[* nie odczytano nazwy kolumny – NZ]

Źródło: Instytut Piłsudskiego w Nowym Jorku (dalej: IPNI), Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza (dalej: AGNW), Spis ludności terenów Ziemi Wschodnich XII 1919 r., teka 92, k. nlb.

Jak wynika z powyższej tablicy, najwięcej było katolików w okręgu wileńskim; prawosławnych w okręgu brzeskim. Ludność wyznania mojżeszowego w największym skupisku zamieszkiwała w okręgu brzeskim. Jeśli chodzi o narodowość, najwięcej Polaków mieszkało w okręgu wileńskim, Białorusinów w mińskim, Litwinów zaś w wileńskim, Żydów w okręgu brzeskim.

Tab. 2. Ogólne zestawienie okręgów. Okręg miński. Struktura wyznaniowa i narodowościowa z podziałem na powiaty

Wykaz załudnionych miejscowości	Ogólna liczba ludności		Wyznanie						
	L	%	Katolicy	Prawosławni	Mojżeszowe	Luter. i ref.	Starowiercy	Mahometanie	Niewskazani
Pow. miński	201 612		70 737	120 868	9 734	76	25	167	5
		%	35,09	59,95	4,83	0,04	0,01	0,08	0
Pow. borysowski	147 673		34 479	101 817	9 851	260	1 080	182	4
		%	23,35	68,95	6,67	0,18	0,73	0,12	0
Pow. bobrujski	188 976		14 219	140 425	30 290	260	3 761	17	4
		%	7,52	74,31	16,03	0,14	1,99	0,01	0
Pow. ihumeński	221 758		27 585	176 150	16 175	157	857	825	9
		%	12,44	79,43	7,29	0,07	0,39	0,37	0,04
Pow. słucki	228 727		20 910	188 563	18 982	133	2	125	12
		%	9,14	82,44	8,3	0,06	0	0,05	0,01
miasto Mińsk	102 392		22 772	30 816	47 032	509	43	1 154	66
		%	22,24	30,1	45,93	0,5	0,04	1,13	0,06
Razem	1 091 138		190 702	758 639	132 064	1 395	5 768	2 470	100
		%	17,48	69,53	12,1	0,13	0,53	0,22	0,01

cd. tab. 2

Wykaz załudnionych miejscowości	Ogólna liczba ludności		Narodowości									
	L	%	Polacy	Białorusini	Litwini	Żydzi	Tatarzy	Inni	Niewskazani	Tutejsi		
Pow. miński	201 612		58 327	98 643	395	6 611	91	11 058	195	26 292		
		%	28,93	48,93	0,2	3,28	0,04	5,48	0,1	13,04		
Pow. borysowski	147 673		32 108	100 075	219	9 307	169	5 461	44	290		
		%	24,74	67,77	0,15	6,3	0,11	3,7	0,03	0,2		
Pow. bobrujski	188 976		9 194	140 600	572	27 009	2	6 785	62	4 752		
		%	4,87	74,4	0,3	14,29	0	3,59	0,03	2,52		
Pow. łhumeński	221 758		26 957	145 625	109	15 881	780	25 863	50	6 493		
		%	12,16	65,67	0,05	7,16	0,35	11,66	0,02	2,93		
Pow. słucki	228 727		14 407	195 066	2	18 949	116	175	12	bd		
		%	6,3	85,28	0	8,28	0,05	0,08	0,01	bd		
miasto Mińsk	102 392		18 713	23 409	635	45 961	886	12 460	228	100		
		%	18,28	22,86	0,62	44,89	0,86	12,17	0,22	0,1		
Razem	1 091 138		159 706	703 418	1 932	123 718	2 044	61 802	591	37 927		
		%	14,64	64,47	0,18	11,34	0,19	5,66	0,05	3,47		

Źródło: IPN], AGNw, Spis ludności terenów Ziemi Wschodnich XII 1919 r., teka 92, k. nlb.

W rubryce: wyznaczenie, Mahometanie % Razem: jest 0,22%, winno być 0,23. W tab. 2: w rubryce Narodowości, %, w pozycji pow. miński w kolumnie Tatarzy: wpisano 0,04, winno być 0,05; w pozycji miasto Mińsk, Tatarzy, %: wpisano 0,86, winno być 0,87, w wierszu razem, kolumna Tutejsi, %: wpisano 3,47, winno być po zaokrągleniu 3,48.

Z zestawienia narodowości na terenie powiatów okręgu mińskiego wynika, że najliczniejszą grupą są Białorusini. Dotyczy to ludności ze wszystkich powiatów niniejszego okręgu. Zbiega się to ze zdecydowaną przewagą wyznawców prawosławia zamieszkałych na tych terenach. W powiecie słuckim Białorusini, prawosławni dominowali przekraczając 80%. Katolicy i Polacy skupieni są w powiecie mińskim, zaś żydzi, wyznawcy religii mojżeszowej w powiecie bobrujskim.

Tab. 3. Ogólne zestawienie okręgów. Okręg miński. Wyznanie i narodowość

Wykaz zaludnionych miejscowości	Ogólna liczba ludności		Wyznanie						
	L	%	Katolicy	Prawosławni	Mojżeszowe	Luter. i ref.	Starowiery	Mahometanie	Niewskazani
Miasto Mińsk	102 392		22 772	30 816	47 032	509	43	1 157	99
		%	22,24	30,1	45,93	0,5	0,04	1,13	0,09
Miasto Bobrujsk	29 704		1 985	9 282	17 062	62	1 310	0	3
		%	6,7	31,3	57,4	0,2	4,4	0	0,01
Miasto Nowo-Borysów	5 452		1 449	2 447	1 455	51	50	0	0
		%	26,6	44,9	26,7	0,9	0,9	0	0
Miasto Ihumeń	4 669		613	1 647	2 348	3	1	57	0
		%	13,1	35,3	50,3	0,07	0,02	1,2	0
Miasto Słuck	14 162		1 021	4 634	8 463	44	bd	0	0
		%	7,2	39,7	59,8	0,3	bd	0	0

cd. tab. 3

Wykaz zaludnionych miejscowości	Ogólna liczba ludności	Narodowości									
		Polacy	Białorusini	Litwini	Żydzi	Tatarzy	Inni	Tutejsi	Niewskazani		
Miasto Mińsk	102 392	L 18 713 % 18,28	23 409 22,86	635 0,62	45 962 44,89	886 0,86	12 460 12,17	100 0,1	228 0,22		
Miasto Bobrujsk	29 704	L 2 044 % 6,9	10 028 33,8	20 0,07	17 060 57,4	bd bd	475 1,6	77 0,3	bd bd		
Miasto Nowo-Borysów	5 452	L 1 344 % 24,7	2 824 51,7	9 0,16	1045 19,1	bd bd	228 4,2	2 0,04	bd bd		
Miasto Ihumeń	4 669	L 626 % 13,4	1 430 30,6	3 0,07	2 348 50,3	18 0,4	244 5,2	bd bd	bd bd		
Miasto Sluck	14 162	L 1 004 % 7,1	4 543 2,07	bd bd	8 463 59,8	bd bd	152 1,1	bd bd	bd bd		

Źródło: IPNJ, AGNW, Spis ludności terenów Ziemi Wschodnich XII 1919 r., teka 92, k. 2.

W rubryce: wyznanie, miasto Ihumeń, Luter. i ref., %: w oryginale wyliczono błędnie 0,07, winno być 0,06; w rubryce: wyznanie, miasto Mińsk, niewskazani, %: jest 0,09, winno być 0,1. W rubryce: narodowości, miasto Nowo-Borysów, Litwini, %: jest 0,16 winno być 0,17; w rubryce: narodowości, miasto Nowo-Borysów, Żydzi, %: jest 19,1 winno być 19,2.

W zestawieniu dotyczącym miast okręgu mińskiego najliczniej reprezentowana była ludność miasta Mińsk, wśród której dominowała grupa wyznawców religii mojżeszowej, przed prawosławnymi i katolikami. Również w Ihumeniu i Slucku przeważali wyznawcy judaizmu. Wyznawcy prawosławia stanowili natomiast większość wśród ludności miasta Nowo-Borysów. W rozkładzie narodowościowym wśród miast okręgu mińskiego największą grupę stanowili Żydzi z Mińska, przed Białorusinami i Polakami. Podobnie, w miastach Bobrujsk, Ihumen i Sluck Żydzi również stanowili większość. Białorusini zamieszkiwali w większości jedynie w Nowo-Borysowie, przed drugą co do liczebności grupą mieszkańców narodowości polskiej, a Żydzi stanowili tu liczebnościowo dopiero trzecią grupę mieszkańców.

Tab. 4. Okręg miński. Wyznanie i narodowość w powiatach bez miast powiatowych

Wykaz zaludnionych miejscowości	Ogólna liczba ludności	Wyznanie						Niewskazani
		Katolicy	Prawosławni	Mojżeszowe	Luter. i ref.	Starowiercy	Mahometanie	
Pow. miński	201 612 % [winno być – NZ]	70 737 35,09	120 868 59,95	9 734 4,83	76 0,04	25 0,01	167 0,08	5 bd 0,0024
Pow. borysowski	142 221 % [winno być – NZ]	33 030 23,23 23,224	99 370 69,87	8 396 5,9	219 0,15	1 030 0,72	182 0,13	4 0
Pow. bobrujski	159 272 % [winno być – NZ]	12 237 7,68	131 143 82,34	13 228 8,31	198 0,12	2 451 1,54	17 0,01	1 bd 0,0006
Pow. iłumeński	217 089 % [winno być – NZ]	26 972 12,43 12,424	174 503 80,38	13 827 6,37	154 0,07	856 0,4	768 0,35	9 bd 0,0041
Pow. słucki	214 565 % [winno być – NZ]	19 889 9,27	183 929 85,72	10 519 4,9	89 0,04	2 0	125 0,06	12 0 0,0055
Razem [winno być – NZ]	934 759 % [winno być – NZ]	162 862 162 865 17,42	709 813 75,94	55 704 5,96	726 736 0,07 0,0776	4 364 0,47	1 259 0,14	31 0,3

cd. tab. 4

Wykaz zaludnionych miejscowości	Ogólna liczba ludności	Narodowość							Tutejsi	Niewskazani
		Polacy	Białorusini	Litwini	Żydzi	Tatarzy	Inni			
Pow. miński	201 612 % [winno być – NZ]	58 327 28,93	98 643 48,93	395 0,2	6 611 3,28	91 0,04	11 058 5,48	195 0,1	26 292 13,04	
Pow. borysowski	142 221 % [winno być – NZ]	30 764 21,63	97 251 68,38	210 0,15	8 262 5,81	169 0,12	5 233 3,68	44 0,03	288 0,2	
Pow. bobrujski	159 272 % [winno być – NZ]	71 50 4,49	130 572 81,98	552 0,35	9 949 6,25	2 0	6 310 3,96	62 0,04	4 675 2,93	
Pow. ihumeński	217 089 % [winno być – NZ]	26 331 12,13	144 195 66,42	106 0,05	13 533 6,24	762 0,35	25 619 11,8	50 0,02	6 493 2,99	
Pow. słucki	214 565 % [winno być – NZ]	13 403 6,25	190 523 88,79	2 0	10 486 4,89	116 0,05	23 0,01	12 bd	bd	
Razem	934 759 % [winno być – NZ]	135 975 14,55	661 184 70,74	1 265 0,14	48 841 5,23	11 140 0,12	48 243 5,16	363 0,0388	37 748 4,03 4,0382	

Źródło: IPNJ, AGNWi, Spis ludności terenów Ziemi Wschodnich XII 1919 r., teka 92, k. 13.

W zestawieniu samych powiatów okręgu mińskiego największa grupa mieszkańców wyznawała prawosławie. Katolicy, z wyjątkiem powiatu bobrujskiego, stanowili kolejną grupę, przed wyznawcami judaizmu. Odpowiadało to podobnemu rozkładowi narodowości: Białorusini, Polacy i Żydzi.

Tab. 5. Ogólne zestawienie okręgu. Okręg miński. Zestawienie procentowe stosunku poszczególnych wyznań dla ludności i wyborców

Wykaz zaludnionych miejscowości	Ogólna liczba ludności	Liczba wyborców	[Wyznanie – NZ]						
			Katolicy	Prawosławni	Mojżeszowe	Luter. i ref.	Starowiercy	Mahometanie	Inni
Pow. miński	L 201 612	100 424	36 998	58 270	5 015	48	10	78	5
	%		36,84	58,02	5	0,05	0,01	0,08	0
Pow. słucki	L 228 727	113 024	10 764	92 716	9 406	79	1	54	4
	%		9,53	82,03	8,32	0,07	0	0,05	0
Pow. borysowski	L 147 673	68 661	17 431	45 961	4 571	133	478	86	1
	%		25,39	66,94	6,66	0,19	0,69	0,13	0
Pow. ihumeński	L 221 758	104 907	14 317	81 831	7 888	79	366	424	2
	%		13,6	78	7,5	0,08	0,4	0,4	0
Pow. bobrujski	L 188 976	89 670	7 507	65 176	15 229	168	1 463	126	1
	%		8,4	72,7	17	0,2	1,6	0,1	0
Miasto Mińsk	L 102 392	52 613	13 430	15 200	23 036	329	26	587	5
	%		25,5	28,9	43,8	0,6	0,05	1,1	0,01
Razem	L 1 091 138	529 299	100 447	359 154	65 145	836	2 344	1 355	18
	%		18,98	67,85	12,31	0,16	0,44	0,26	0

Źródło: IPNJ, AGNW, Spis ludności terenów Ziemi Wschodnich XII 1919 r., teka 92, k. nlb.

W wierszu pow. słucki, kolumna Katolicy %: błędnie zaakrąglono na 9,53, winno być 9,52; w wierszu pow. borysowski, kolumna Starowiercy %: błędnie zaakrąglono na 0,69, winno być 0,7; w wierszu pow. miński, kolumna Inni %: jest 0, winno być 0,01.

W zestawieniu okręgu mińskiego odnośnie procentowego stosunku poszczególnych wyznań do liczby ludności i wyborców zauważam, że największy odsetek stanowili prawosławni zamieszkujący głównie powiat słucki, ihumeński i bobrujski. Następną grupą byli katolicy, z głównym skupiskiem w powiecie mińskim, a po nich wyznawcy judaizmu zamieszkujący przede wszystkim miasto Mińsk.

Tab. 6. Okręg miński. Ogólne zestawienie okręgu. Zestawienie wyborców

Powiaty	Katolicy			Prawosławni			Mojżeszowe			Luteranie i refor.			Starowiercy			Mahometanie			Inni		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c
Pow. miński	35,09	36,84	1,75	59,95	58,02	-1,93	4,83	5	-0,17	0,04	0,05	0,01	0,01	0,01	0	0,08	0,08	0	bd	bd	bd
Pow. śluccki	9,14	9,53	0,39	82,44	82,03	-0,41	8,3	8,32	0,02	0,06	0,07	0,01	bd	bd	bd	0,05	0,05	0	0,01	0	-0,01
Pow. borysowski	23,35	25,39	2,04	68,95	66,94	-2,01	6,67	6,66	-0,01	0,18	0,19	0,01	0,73	0,69	-0,04	0,12	0,13	0,01	bd	bd	bd
Pow. ihumeński	12,44	13,6	1,16	79,43	78	-1,43	7,29	7,5	0,21	0,07	0,08	0,01	0,39	0,4	0,01	0,37	0,4	0,03	0,01	0	-0,01
Pow. bobrujski	7,52	8,4	0,88	74,31	72,7	-1,61	16,03	17	-0,97	0,14	0,2	0,06	1,99	1,6	-0,39	0,01	0,01	0	bd	bd	bd
Miasto Mińsk	22,24	25,5	3,26	30,1	28,9	-1,2	45,93	43,8	-2,13	0,5	0,6	0,1	0,04	0,05	0,01	1,13	1,1	-0,03	0,06	0,01	-0,05

Legenda: a – ludność %; b – wyborcy %; c – różnica % pomiędzy ludnością i wyborcami.

Źródło: IPNJ, AGNW, Spis ludności terenów Ziemi Wschodnich XII 1919 r., teka 92, k. 14.

W pozycji „Różnica % pomiędzy ludnością i wyborcami, wyznania mojżeszowego” w oryginale wpisano błędnie – 0,17, winno być 0,17; bd – brak danych, w oryginale oznaczono „-”.

W zestawieniu różnicy odsetka wyborców do odsetka ludności okręgu mińskiego, biorąc pod uwagę wyznanie, największą różnicę zauważamy w grupie katolików w mieście Mińsk (3,26) i powiecie borysowskim (2,04). Najmniejszą w grupie wyznawców judaizmu w mieście Mińsk (-2,13) oraz prawosławnych zamieszkujących powiat borysowski (-2,01) i powiat miński (-1,93).

Jak wynika z tab. 1, najwięcej było katolików w okręgu wileńskim, prawosławnych w okręgu brzeskim. Największe skupisko ludności wyznania możeszowego zamieszkiwało okręg brzeski. Jeśli chodzi o narodowość, najwięcej Polaków mieszkało w okręgu wileńskim, Białorusinów w mińskim, Litwinów zaś w wileńskim, Żydów w okręgu brzeskim.

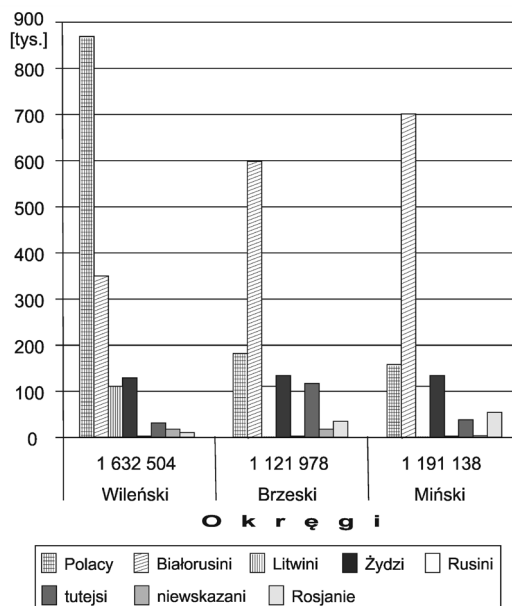
Z zestawienia narodowości na terenie powiatów okręgu mińskiego (tab. 2) wynika, że najliczniejszą grupą są Białorusini. Dotyczy to ludności ze wszystkich powiatów niniejszego okręgu. Zbiega się to ze zdecydowaną przewagą wyznawców prawosławia zamieszkałych na tych terenach. W powiecie słuckim Białorusini i prawosławni dominowali przekraczając 80% liczby mieszkańców. Katolicy i Polacy skupieni są w powiecie mińskim, zaś żydzi, wyznawcy religii możeszowej w powiecie bobrujskim.

W zestawieniu dotyczącym miast okręgu mińskiego (tab. 3) najliczniej reprezentowana była ludność miasta Mińsk, wśród której dominowała grupa wyznawców religii możeszowej, przed prawosławnymi i katolikami. Również w Ihumeniu i Słucku przeważali wyznawcy judaizmu. Wyznawcy prawosławia stanowili natomiast większość wśród ludności miasta Nowo-Borysów. W rozkładzie narodowościowym w miastach okręgu mińskiego największą grupę stanowili Żydzi z Mińska, przed Białorusinami i Polakami. Podobnie, w miastach Bobrujsk, Ihumeń i Słuck Żydzi również stanowili większość. W większości Białorusini zamieszkiwali jedynie w Nowo-Borysowie, przed mieszkańcami narodowości polskiej. Pod względem liczebności Żydzi stanowili tu trzecią grupę mieszkańców.

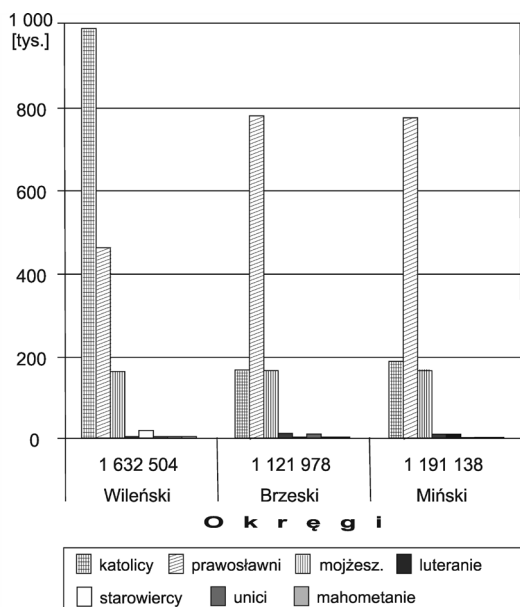
W zestawieniu samych powiatów okręgu mińskiego (tab. 4) największa grupa mieszkańców wyznawała prawosławie. Katolicy, z wyjątkiem powiatu bobrujskiego, stanowili kolejną grupę, przed wyznawcami judaizmu. Odpowiadało to podobnemu rozkładowi narodowości: Białorusi, Polacy i Żydzi.

W zestawieniu okręgu mińskiego (tab. 5) odnośnie procentowego stosunku poszczególnych wyznań do ilości ludności i wyborców zauważam, że największy odsetek stanowili prawosławni zamieszkujący głównie powiat słucki, ihumeński i bobrujski. Następną grupą byli katolicy, z głównym skupiskiem w powiecie mińskim, a po nich wyznawcy judaizmu, zamieszkujący przede wszystkim miasto Mińsk.

W zestawieniu różnicy odsetka wyborców do odsetka ludności okręgu mińskiego (tab. 6), biorąc pod uwagę wyznanie, największą różnicę zauważamy w grupie katolików w mieście Mińsk (3,26) i w powiecie borysowskim (2,04). Najmniejszą w grupie wyznawców judaizmu w mieście Mińsk (-2,13) oraz prawosławnych zamieszkujących powiat borysowski (-2,01) i powiat miński (-1,93).

Wykres 1. Skład narodowościowy Ziemi Wschodnich.

Wykres 2. Skład wyznaniowy Ziemi Wschodnich.

Jak można zauważyć, porównując oba wykresy (1 i 2), sporządzone w oparciu o tablicę 1, w okręgu wileńskim stwierdzono w trakcie spisu zdecydowaną przewagę ilościową Polaków i katolików. Do grona wyznawców katolicyzmu w większości przyznawali się również Litwini, których największa grupa zamieszkiwała ojczyście tereny okręgu wileńskiego. Jednoznaczna przewaga liczebności Białorusinów jest zauważalna w pozostałych okręgach Ziem Wschodnich – w okręgu brzeskim i mińskim. Co, niewątpliwie, jest również powiązane z dominacją w tych samych okręgach wyznawców prawosławia. Należy zwrócić uwagę, że na terenie całych Ziem Wschodnich to właśnie Białorusini i prawosławni byli najbardziej licznymi mieszkańcami. Natomiast w okręgu wileńskim stanowili drugą, bardzo znaczną grupę narodowościową i wyznaniową. Wydaje się, że sytuacja społeczno-polityczna wynikająca z wojskowego zaanektowania terenów Wileńszczyzny i wprowadzenia tam polskiej administracji mogła spowodować wśród miejscowej ludności niepolskiej „ukrywanie się pod narodowością polską”, jak również deklarowanie wobec spisujących wyznania katolickiego. Inną formą „samoobrony” przed władzą było zapewne nieprzyznawanie się do żadnej narodowości, to tzw. tutejsi. Takie „obronne zachowanie” spotyka się nawet do dziś. „My tutejsi jesteśmy prawosławni”, zetknęłam się osobiście z tym określeniem, kontaktując się z pewnymi osobami wywodzącymi się z okolic Puszczy Białowieskiej, a mającymi, jak sędzę, najprawdopodobniej białoruskie korzenie. Ludność żydowska i zarazem wyznawcy judaizmu okazali się trzecią zauważalną grupą, i zamieszkiwali w zbliżonej liczbie wszystkie okręgi Ziem Wschodnich, skupiając się nieznacznie w okręgu brzeskim.

A national and religious mosaic in the East Land in 1919 exemplified by the Minsk district

Summary

The article presents results of the population census conducted in the territory of the Eastern Lands [Kresy, Borderlands] (administration counties of Vilnius, Brest and Minsk), with special attention given to the Minsk county where the census was taken in December 1919. The census was carried out when the issue of country border was to be determined yet and it was difficult to forecast whether the problem would be resolved by military action or diplomatic negotiations. Poland took over from the partitioning powers a very inhomogeneous territory. Each partitioner enforced its own laws. Thus, the Polish state awaited a long process of eliminating differences

among individual partitioned areas. The eastern border of the country which is discussed in this article was outlined not before the peace treaty concluded between Poland on one side and Russia and Ukraine on the other side (signed in Riga on 18 March 1921). The treaty determined borders and obliged the parties thereto to respect rights of national minorities as well as abide by principles of religious tolerance. Until the Polish and Bolsheviks war, the so-called Eastern Lands also incorporated the area of the Middle Lithuania which by that time formed the western part of the Vilnius county subject to the Eastern Lands Civil Administration [Zarząd Cywilny Ziemi Wschodnich] at the High Command of Polish Military Forces [Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich].

Finally, the eastern border of Poland was established on the basis of the resolution adopted by the Ambassadors' Council on 15 March 1923. It constituted the legal basis for recognition of incorporating Wileńszczyzna [Vilnius area] to Poland at the international level. However, the Lithuanian government did not accept that solution until 1938 when normalized, Polish and Lithuanian relations remained very strained.

Национальное и религиозное разнообразие восточных земель в 1919 г. на примере Минского округа

Резюме

Статья представляет результаты переписи населения восточных земель (административные округа: вильнюсский, брестский и минский), с особым учётом минского округа, который состоялся в декабре 1919 г. По причине издательских ограничений внимание сосредоточено на одном из округов, наименьше описанных в литературе предмета. Восточная граница государства была определена лишь в мирном трактате между Польшей и Россией и Украиной, подписанном в Риге 18 марта 1921 г. В момент возрождения польского государства общественная структура окраинного населения характеризовалась большим процентом крестьянского населения, помещиками и немногочисленной интеллигенцией были чаще всего поляки.

В национально-религиозном тигле, будущим наследством Речи Посполитой Обоих Народов, аннексированных территорий и войн, пришлось жить в непосредственном „соседстве” представителям разных религий и национальностей, которых, несмотря на отличие, даже взаимную антипатию, объединила общая судьба. Их проблемы оказывались общими и существовали в обществах по принципу обратной связи.